

ТЕТЯНА ДЕРКАЧ
«ЧУЖИЙ» ТЕРМІН У СУЧАСНІЙ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІЙ МЕТАФОРІ

Характерною ознакою сучасної гуманітарної комунікації є розширення її термінологічного складу за рахунок використання термінів інших галузей знань. Зокрема, літературознавчий текст відзначається входженням й активним функціонуванням мовознавчих, музичних, філософських, фізичних, медичних, психологічних, мистецтвознавчих, математичних, технічних та інших термінологем. Сполучаючись із поняттями літературознавства, ці «чужі» іншостильові лексичні одиниці метафоризують текст, наповнюють його новими образами, ускладнюють розгортання думки в соціальному, естетичному тощо спрямуванні.

Особливістю літературознавчої метафори є передусім підкреслення в тих чи інших явищах істотних, найважливіших ознак, концентрація певних узагальнень.

Так, із термінів системи гуманітарних знань — музико-, мистецтво-, театрознавства — найбільш репрезентативним є спектр генітивних метафор із компонентом зі сфери музикознавства. Саме такі метафоричні сполуки мають найбільш прозору асоціативність — звукову. Найзагальніше це виражає метафоризуючий компонент «музика» (СУМ, IV, с 823. Гармонійне звучання чого-небудь): *Як тут не згадати ефірної музики поетичних строф П. Тичини* (СІЧ, 2004, №8). Конкретно-звукові асоціації привносять назви типів музичних творів, інструментів. Вони посилюють естетичну оцінність літературознавчих метафор, надають вислову смислової двоплановості, пор.: *У більшості тодішніх публікацій Дончик «прагнув розгорнути літературну панораму як певну систему художнього мислення, в якій кожен літературний голос веде свою партію... почути цей голос: вияснити, яка функція в цій симфонії літературного життя, наскільки він творчо оригінальний, чи не фальшивий він...»* (СІЧ, 2004, №4) — «багатоголосся»; *Увертюра до цієї дискусії прозвучала ще чи не в червні 1922 року, коли в Києві відбувся літературний вечір-диспут* (М. Наєнко) — «вступна частина»; *І знову ж таки, як і в інших творах драматурга, софістичні розмірковування напівбожевільного митця стають ніби камертоном усієї п'єси* (Дивослово, 2004, №10). Із залученими термінами акорд, ансамбль, лад, гама пов'язана потреба підкреслити однорідність, гармонійність, смислову і змістову єдність, подібність обговорюваних явищ, справити позитивний емоційний вплив на читача. Напр.: *У поезії, оповіданнях, повістях і п'єсах Б. Грінченка ... поруч із мелодикою смутку, печалі, болю межують акорди наполегливішої соціодуховної дії* (УМЛШ, 2004, №5); *Ансамбль теорій та методів організований та інтегрований в лоно герменевтики великого французького філософа Поля Рікера* (СІЧ, 2001, №4); *У поезії, оповіданнях, повістях і п'єсах Б. Грінченка звучить складна гама інтонацій* (УМЛШ, 2004, №5).

Поняття зі сфери живопису давно увійшли в термінологічну базу гуманітарних контекстів, тому метафоричність сполук епічне полотно, картини твору, палітра твору, інтонаційний малюнок є стертою. Пор.: *Узагальнюючий характер цієї характеристики більшою мірою може стосуватися великих епічних полотен Старицького* (СІЧ, 2003, №8) — «6. Літературний або музичний твір, який зображує широку картину чого-небудь» (СУМ, VI, с 98); *Як небагато хто з поетів XIX ст., Шевченко володів умінням передавати зміни інтонаційного малюнка* (СІЧ, 2003, № 3) — «3. перен. Словесне зображення явищ реальної дійсності» (СУМ, VI, с 613). *Психологічна палітра повісті збагачується, конкретизується в розповіді письменника про поневіряння вербівчан по сахарнях, бесарабських степах* (УМЛШ, 2004, №5) — «2. перен. Сукупність виражальних засобів у творчості письменника, композитора і т. ін.» (СУМ, VI, с 30). Із ряду картина — малюнок — полотно — палітра виділяється термін орнамент: *Червоний колір — це кільцевий візерунок, який органічно вплетений у складний орнамент художньої структури твору* (В. Агеєва). Внутрішні семи цього слова 'оздоблення', 'ритмічність', 'чіткість' співзвучні значенню стрижневого компонента літературознавчого поняття — «структура», а сама лексема увиразнює асоціативність тропа.

Традиційності наведених вище літературознавчих метафор із мистецтвознавчим терміном протиставлена оказіональність сполуки *словесна іконографія*, тобто словесне зображення подій, осіб тощо: *Своїми екфразисами Шевченко наближається до Гете і Й. Вінкельмана, але на відміну від них, що дають класично чіткі зображення картин та скульптур, Шевченко вносить у словесну іконографію емоційно-ліричний або іронічно-сатиричний відтінок* (СІЧ, 2004, №3).

Динамічної експресивності надають сучасним літературознавчим творам дієслівні метафори. В одних випадках це привнесені в іншофункціональний текст «чужі» терміносполуки на зразок: *На деякі давні ікони святих І. Франко накладає нові, свіжі фарби* (СІЧ, 2004, №4). В інших — це переносне вживання мистецького дієслова, якого не фіксують загальнономвні словники: *Заради цього письменник реставрує архетипне міфобуття, — творчий імпульс казкової свободи, повертає людству феномен казки* (Н. Зборовська).

У сучасному літературознавчому тексті спостерігаємо переосмислення *театрального* терміна «карнавал» як синоніма маскараду, приховування справжньої сутності чого-небудь. Напр.: *Саме в руслі літературного карнавалу (передусім «івано-франківського феномена») здійснювалося художнє осмислення постмодерного стану світу* (Н. Зборовська).

Філософські поняття та категорії надають літературознавчим терміносполукам високого рівня абстракції й виражають онтологічну сутність іменникового або атрибутивного метафороутворення. Наприклад: *Серед усього іншого тут утверджується доведена до свого логічного завершення усталена фольклорна аксіома: магічно найвище є неминуче соціально нижчим і навпаки* (СІЧ, 2004, №4) — «2. перен. Незаперечна істина» (СУМ, I, с 28); *Можна сказати, що й ця п'єса — спроба проаналізувати заявлений у вірші антагонізм бездоганного, чистого, незаплямованого кохання* (В. Агеєва) — «Непримиренна суперечність» (СУМ, I, с 48).

Природність понять філософії та психології *душа, конфлікт, свідомість* та ін. у літературознавчому тексті пов'язана з аналізом психічної структури людської особистості в літературному процесі. Власне метафоричність словосполучень виникає внаслідок актуалізації переносних вживань цих слів, як-от: *Шістдесятники повертали душу літератури, захаращеної до того казенщиною соцреалізму* (М. Наєнко) — «4. перен. Основне в чому-небудь, суть чогось» (СУМ, I, с 446).

Більш виразні конкретно-чуттєві образи пов'язані з іншофункціональною репрезентантністю термінів природничо-технічного спектру наукових знань.

Зорові, ситуативні асоціації викликають метафоричні літературознавчі образи, у яких експресивним компонентом є терміни *медицини*. Оперуючи дієслівними та атрибутивними метафороутвореннями, автори статей апелюють до життєвого досвіду читачів: *Одразу після XVII з'їзду у пожежному порядку збираються секція прози та комісія критики й теорії літератури, на спільному засіданні яких творчість Л. Смілянського анатомується* (СІЧ, 2004, №2); *Автор навіть ставить діагноз цій ситуації...* (СІЧ, 2004, №4); *Через те й звертаються до поем Гомера чи трагедії Шекспіра, Шевченкових віршів і драм Куліша нові й нові дослідники, хоча їх аналітичний скальпель так і не може сягнути серцевини художнього ядра* (М. Наєнко).

Із гносеологічними параметрами літературознавчого тексту пов'язані функції фізичних термінів у метафоричних висловах *сягати серцевини художнього ядра; молекула образності; розщепити ядро авторського задуму*, які об'єднують семи 'смысл', 'сутьність'. Пор.: *Найменшим структурним елементом, здатним виразити таке відкриття, є метафора — молекула образності, коли зміст слова стає формою вираження відкритого автором смислу, для вираження якого відповідних слів не існує* (УМЛШ, 2004, №4); *Справді літературознавча робота фахівця починається тоді, коли вже набуває обрисів його аналітична думка, коли він пробує розщепити ядро авторського задуму, з'ясувати його філософський зміст* (М. Наєнко).

Спеціальна (технічна, будівельна тощо) лексика створює конкретно-чуттєві зорові асоціації, спрямовані на опрідметнення абстракцій літературознавчого змісту. Так, терміни

арматура, споруда продукують цілісний образ певної системи, як-от: *Художній твір без лірики — це словесна арматура* (М. Наєнко); *«Вогненні стовпи» — складна, скомплікована споруда. Це історично-філософський твір з елементами автобіографізму* (Дивослово, 2004, №5). Сему ‘руйнування’ експлікує поняття *корозія: Хоча всі розділи були вражені корозією вульгарно-марксистської методології, яку сприйняла від своїх попередниць восьмитомна «Історія...»* (М. Наєнко).

Сучасні літературознавчі метафори, створювані за допомогою «чужих» термінів, підкреслюють таку властивість гуманітарного тексту, як орієнтація на образність, експресивність, комунікативна спрямованість на опредметнення абстрактного. Спеціальну наукову лексику літературознавці використовують для переконування читача, для унаочнення наукового викладу.